
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 378.147 : 336

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.13>

Варнавська І.В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3061-0665>

Varnavska Inna

Kherson State Agrarian and Economic University

АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ASPECTS OF APPLYING INNOVATIVE TEACHING METHODS IN TEACHING ECONOMIC DISCIPLINES

У статті проаналізовано інноваційні методи, що дають змогу викладачеві вибирати оптимальну стратегію процесу навчання, використовувати сучасні освітні технології з метою мотивації та творчого розвитку здобувачів, їх підготовки до практичної діяльності. Зазначено аспекти успішного засвоєння здобувачами основ бухгалтерського обліку, результативне використання презентацій на етапі узагальнення інформації за окремими темами: під час вивчення елементів методу бухгалтерського обліку, об'єктів обліку, форм бухгалтерської фінансової звітності. Наголошено, що програма дисципліни «Бухгалтерський облік» повинна визначати поступальний розвиток і систематичність навчального матеріалу, а навчальний матеріал повинен бути доступним і повинен активізувати пізнавальний інтерес, ознайомлювати з практичними прийомами в досліджуваному напрямі.

Ключові слова: інноваційні методи, облік та оподаткування, економічне спрямування, бухгалтерський облік, викладання економічних дисциплін.

В статье проанализированы инновационные методы, позволяющие преподавателю выбирать оптимальную стратегию процесса обучения, использовать современные образовательные технологии с целью мотивации и творческого развития соискателей, их подготовки к практической деятельности. Указано на аспекты успешного усвоения соискателями основ бухгалтерского учета, результативное использование презентаций на этапе обобщения информации по отдельным темам: при изучении элементов метода бухгалтерского учета, объектов учета, форм бухгалтерской финансовой отчетности. Отмечено, что программа дисциплины «Бухгалтерский учет» должна определять поступательное развитие и систематичность учебного материала, а учебный материал должен быть доступным и активизировать познавательный интерес, знакомить с практическими приемами в исследуемом направлении.

Ключевые слова: инновационные методы, учет и налогообложение, экономическое направление, бухгалтерский учет, преподавание экономических дисциплин.

Article analyzes innovative methods that allow teachers to choose the optimal strategy for the learning process, use modern educational technologies to motivate and creatively develop applicants, and prepare them for practical activities. It is indicated on the aspects of successful assimilation of the basics of accounting by applicants, it is more effective to use presentations at the stage of summarizing information on certain topics: when studying elements of the accounting method, accounting objects, forms of accounting financial statements. The methodological basis of the research consists of approaches: axiological, comparative, retrospective, didactic. These

approaches are based on a set of methodological principles, the work uses a set of research methods: general scientific, special pedagogical. The research is relevant, because despite the fact that the issue of innovative technologies in teaching and upbringing is quite carefully developed, it does not have an effective practical application, since it depends on the competence of the teacher, on the conditions that have developed in the teaching staff, on the desires of applicants to learn new knowledge, so there is a need to disclose the specifics of the use of innovative teaching methods in teaching economic disciplines, directly on the example of the discipline "Accounting". Article notes that the program of the discipline "Accounting" should determine the progressive development and systematicity of educational material, and the educational material should be accessible and should activate cognitive interest, introduce practical techniques in the studied direction. During the research, it was found out that one of the directions of the reform of Ukrainian education is a competence approach, in which it is important to train a competent and in-demand specialist who can act in specific situations and who will be responsible for the results of their activities; reducing the volume of classroom classes, in particular, lectures, is not always justified, because for the successful solution of practical accounting problems, it is important not only to get acquainted with the discipline, but also to understand its content, subject, method, principles and methodology, which will allow applying the knowledge gained in practice; the combination of innovative and traditional methods in the educational process allows the teacher to choose the optimal strategy for the learning process, use modern educational technologies to motivate and creatively develop applicants, and prepare them for practical activities.

Key words: *innovative methods, accounting and taxation, economic direction, accounting, teaching of economic disciplines.*

Постановка проблеми. Сучасний світ диктує сучасні вимоги та новітні підходи. Суспільству, яке розвивається, необхідні освічені, підготовлені, ерудовані фахівці, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації професійного вибору, прогножуючи їх можливі наслідки, здатні до співпраці, які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, володіють розвиненим почуттям відповідальності за долю країни. Основне завдання освітньої політики – забезпечення якісної сучасної освіти на базі збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства та держави. Отже, сучасний викладач, особливо економічних дисциплін, повинен відшукувати нові форми і методи навчання, активно поєднувати їх із новими педагогічними технологіями.

Бухгалтерський облік, економіка підприємства, глобальна економіка на сучасному етапі розвитку економіки виступають як інформаційно-аналітичне забезпечення під час вирішення управлінських завдань. Для успішного викладання бухгалтерського обліку, мікроекономіки, макроекономіки, економіки підприємства, фінансовий облік необхідно поєднувати традиційні та інноваційні методи навчання. Незважаючи на прикладний характер цих дисциплін, спочатку здобувачі повинні засвоїти теоретичні основи економічних дисциплін, ознайомитися з їх термінологією, особливостями, специфічними способами і прийомами, нарешті, зрозуміти сутність і призначення бухгалтерського обліку, економіки підприємства, мікроекономіки, макроекономіки, їхню роль у системі управління. Практична спрямованість бухгалтерського обліку зумовлює використання фактичних даних під час вирішення завдань, аналізу конкретних ситуацій, а також наближення теоретичних складників до сучасних вимог ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем у системі освіти доводить актуальність використання інноваційних технологій навчання у зв'язку з необхідністю підвищення якості освіти і для створення умов найповнішої реалізації пізнавального потенціалу особистості й прагнення до навчання.

Проблемі впровадження інноваційних технологій в освітній процес присвячено наукові дослідження провідних педагогів. Зокрема, Б.Р. Мандель указує на технології «привчання учнів до самостійного здобуття і застосування як інструментарію для подальшого пізнання і перетворення дійсності» [7]. В.В. Гузєєв наголошував на перевазі інтегральних технологій [4]. С.І. Краснов, Р.Г. Каменський у своїх наукових

розвідках спиралися на психологічну концепцію діяльнісного підходу в розвитку особистості, сучасні концепції побудови змісту освіти [5]. Відомі публікації з розвитку освіти і в історичній літературі. Так, О.В. Черемісін [8] приділив увагу в дослідженнях ролі освітніх технологій в історичній ретроспективі та участі в освітньому процесі органів місцевого самоврядуванню.

Формулювання цілей статті. Дослідження цих та інших авторів доводять те, що в теорії питання інноваційних технологій у навчанні і вихованні досить ретельно розроблене, однак не має ефективного практичного застосування, оскільки залежить від компетентності педагога, від умов, що склалися у педагогічному колективі, від бажань здобувачів засвоювати нові знання, тому виникає потреба у розкритті специфіки застосування інноваційних методів навчання під час викладання економічних дисциплін, зокрема безпосередньо на прикладі дисципліни «Бухгалтерський облік».

Виклад основного матеріалу. Вибір технології і методів навчання визначається суб'єктами освітнього процесу і націлений на досягнення бажаного освітнього ефекту. Перехід українських закладів вищої освіти на дворівневу систему навчання (перший (бакалаврський) і другий (магістерський) рівень вищої освіти) вплинув на значну зміну змісту навчальних програм, у тому числі з економічного спрямування. Бакалаврський рівень – це перша сходинка вищої освіти. Під час підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за напрямом 051 «Економіка», 073 «Менеджмент» та деяких інших відповідно до нових державних освітніх стандартів у базовій частині професійного циклу передбачено вивчення економічної дисципліни «Бухгалтерський облік» здобувачами усіх форм навчання.

Тому введення у програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Економіка» дисципліни «Бухгалтерський облік і аналіз» є прикладом реалізації «модульного підходу», але на практиці за істотного скорочення аудиторних годин у кращому разі здобувачі засвоювали «абетку» бухгалтерського обліку у принципі формування бухгалтерської (фінансової) звітності. Бухгалтерський облік є сферою обслуговуючої діяльності, а його функції полягають у наданні кількісної інформації, переважно фінансового характеру, про економічні суб'єкти, яка, як передбачається, може бути корисною у прийнятті економічних рішень. Своєю чергою, обліково-економічна інформація, у тому числі продемонстрована в офіційних формах бухгалтерської фінансової звітності, є базою для аналізу фінансово-господарської діяльності. Таким чином, використовуючи професійні компетенції, треба переконати здобувачів, що здатність до аналізу й оцінки бухгалтерської інформації важлива не тільки виконавцям облікових записів, а й її користувачам (керівництву, менеджменту організації, акціонерам, засновникам, кредитним експертам банку, потенційним інвесторам та ін.).

У загальному сенсі компетенція – здатність застосовувати знання й особистісні якості для успішної діяльності в певній галузі. Викладання бухгалтерського обліку визначає формування у здобувачів спеціальних (фахових) компетенцій (СК), серед яких пряме відношення до обліково-аналітичної роботи має використання «математичного інструментарію для дослідження соціально-економічних процесів, розв'язання прикладних завдань у сфері обліку, аналізу, аудиту й оподаткування».

Однак завдання викладання бухгалтерського обліку значно ширше. Зокрема, до таких завдань варто віднести:

- придбання теоретичних і практичних знань про мету, завдання, функції, об'єкти, предмет, метод і види бухгалтерського обліку;
- вивчення нормативного регулювання й організації бухгалтерського обліку на підприємствах різних видів діяльності і форм власності;
- вивчення основних принципів, способів оцінки та обліку активів, зобов'язань, капіталу, доходів і витрат;

– набуття практичних навичок відтворення інформації фінансового характеру в системі бухгалтерського обліку (ц первинних документах і облікових регістрах) із метою подальшого її подання в бухгалтерській фінансовій звітності тощо.

Отже, цілком обґрунтовано виникає питання про розширення спеціальних (фахових) компетентностей із цієї дисципліни. Особливо виникає потреба у розширеній потребі у фахівцях подібного напрямку професійної діяльності: техниках з обліку; бухгалтерях та касирах-експертах; інспекторах з інвентаризації, інспекторах-ревізорах, ревізорах; державних податкових інспекторах; реєстраторах бухгалтерських даних; статистиках-обліковцях та конторських службовцях, що займаються фінансовими операціями; службовцях на складах (конторський (офісний) службовець (реєстрація та облік)); інших службовцях, пов'язаних з інформацією (обліковець, табельник); касирах та білетерах (касир (на підприємстві, в установі, організації), контролер-касир, контролер-ревізор); касирах у банках та інкасаторах; збирачах податків. Варто зазначити, що український бухгалтерський облік не тільки істотно відрізняється від облікової діяльності інших періодів, а й цілком природно все більш активно впроваджується у сферу інтересів економістів і менеджерів. Достатня бухгалтерська підготовка є міцним фундаментом для просування науковими і професійними сходами. І, відповідно, вміння працювати у колективі, комунікабельність та інші базові (загальні) компетентності також відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення, необхідного в практичній діяльності.

Загальні компетентності, які необхідно формувати у здобувачів під час викладання бухгалтерського обліку, припускають:

- здатність до формування світогляду щодо розвитку людського буття, суспільства і природи, духовної культури, суспільних явищ у розвитку і конкретних історичних умовах;
- здатність вчитися і засвоювати сучасні знання;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність працювати як самостійно, так і в команді;
- здатність займати активну життєву позицію та розвивати лідерські якості;
- знання та розуміння предметної сфери та розуміння професійної діяльності тощо.

Здобувачі вищої освіти повинні бути націлені на набуття особистого досвіду, свідоме засвоєння нових знань, формування професійної компетентності, самостійності та ділової активності, а під час роботи в групах – вияв комунікабельності, відповідальності за виконання своєї частини завдання, критичного ставлення до вирішення конкретного завдання (проблеми), узагальнення способів вирішення завдання або різних вимог до її вирішення (наприклад, із боку методики бухгалтерського обліку, з погляду Міжнародних стандартів фінансової звітності або відповідно до вимог оподаткування).

Отже, традиційні методи порівняння, оцінки, аналізу та синтезу можна використовувати в індивідуальному, колективному і груповому навчанні, використовуючи прийом активної взаємодії викладача і студентів, обмін думками, націленість на розуміння змісту кожної теми та її практичної реалізації.

Вихідний рівень знань абітурієнтів, які вступають сьогодні у ЗВО, значно нижче рівня знань абітурієнтів дев'яностих і двотисячних років. У зв'язку із цим перед викладачами вищої школи стоять більш складні завдання. Необхідне створення і використання таких методик та технологій навчання, які передбачали б можливість розвитку у вчорашніх школярів елементарної загальнометодологічної культури і наукового світогляду [5].

Особистісний підхід до навчання є традиційним педагогічним завданням. Його треба враховувати під час проведення занять зі здобувачами звичайного і скороченого

терміну навчання (на базі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста), а коли такі здобувачі навчаються в одній групі, необхідно диференціювати практичні завдання, залучати студентів, які володіють достатнім обсягом знань, до обговорення проблемних питань (апеляція до життєвого і професійного досвіду). Аналогічні дискусії можуть проводитися і зі студентами заочної форми навчання, які, як правило, працюють на різних підприємствах (обмін думками). При цьому необхідно поєднувати індивідуальну та групову форми навчання із самоосвітою студентів, оскільки на самостійну роботу робочими навчальними планами передбачено значну кількість годин (залікових одиниць).

Необхідно наголосити на тому, що процес реформування бухгалтерського обліку в Україні не закінчений, зміни законодавчих і нормативних актів у напрямі бухгалтерського обліку повинні знайти відтворення в методичному забезпеченні навчального процесу. Тому для повторення і поновлення раніше засвоєних знань на останньому курсі першого (бакалаврського) рівня доцільно ввести дисципліну «Основи оподаткування» для здобувачів, що навчаються за спеціальністю 071 «Облік та оподаткування», що було передбачено застарілими стандартами.

Активні методи навчання – способи і прийоми педагогічного впливу, які спонукають здобувачів до розумової активності, до прояву творчого, дослідницького підходу і пошуку нових ідей для вирішення різноманітних завдань навчальної та науково-дослідницької діяльності [1]. Створення проблемних ситуацій, обговорення, «мозковий штурм», дискусії, виступи студентів на лекціях і семінарах, використання презентацій (наочних схем, слайдів) можна віднести до інноваційних методів навчання. Наприклад, для визначення завдань і функцій бухгалтерського обліку необхідно обговорювати такі питання:

- призначення і мета бухгалтерського обліку;
- відмінні риси бухгалтерського обліку;
- роль обліку в системі управління;
- загальна схема організації облікового процесу;
- завдання та функції бухгалтерського обліку.

Для успішного засвоєння здобувачами основ бухгалтерського обліку необхідно результативніше використовувати презентації на етапі узагальнення інформації за окремими темами, наприклад під час вивчення елементів методу бухгалтерського обліку, об'єктів обліку, форм бухгалтерської фінансової звітності. А на етапі ознайомлення з темою використовувати спосіб графічної подачі матеріалу (складання кластера): для основного слова або словосполучення (наприклад, «бухгалтерський облік» або «подвійний запис») записати слова або пропозиції, що характеризують цю тему, і з'єднати їх логічно (прямими лініями) із ключовим поняттям. Таким чином, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки, які дають змогу активізувати розумову діяльність і унаочнюють процес розуміння або осмислення нового матеріалу.

У педагогічній практиці застосовуються різні види лекцій:

1) за дидактичним призначенням: вступні, тематичні, заключні, оглядові, лекції-консультації;

2) за способом викладу матеріалу:

- проблемна, дискусійна, лекція-візуалізація;
- лекція-бесіда та ін.

Здатність до самостійного мислення формується у здобувачів за їх активної участі в різних формах живого мовного спілкування [1]. Завдання лектора – донести інформацію так, щоб активізувати розумові процеси учасників навчального процесу, образну і логічну пам'ять, полегшити сприйняття, розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу.

Під час підготовки до лекції більш важливими є такі моменти:

- оцінка аудиторії і постановка мети;

- добір матеріалу (практичних ситуацій);
- адаптація теоретичного і практичного матеріалу до конкретної аудиторії;
- види інформаційного обміну та способи переконання;
- підсумкове узагальнення і постановка завдання для самостійної роботи.

Для розуміння значення інформації не менш важливі мотивація освітнього процесу й адаптація до рівня розуміння аудиторії. Із першої ж лекції треба зуміти пояснити, як важливо і необхідно для успішної професійної діяльності економістів і фінансистів знати бухгалтерський облік. Підсилюють мотивацію студентів до досліджуваного матеріалу і міждисциплінарні зв'язки: чим корисні отримані знання і до чого вони призведуть у подальшому під час вивчення таких дисциплін, як «Інформаційні системи і технології», «Економічна інформатика», «Політична економія», «Вища математика», «Історія економіки і економічної думки» та інші. Установлення причинно-наслідкових зв'язків – важливий прийом переконання.

Уважаємо доречним навести узагальнену таблицю використання технологій, методів і прийомів навчання, які можуть застосовуватися на лекційних і практичних заняттях під час вивчення дисциплін економічного спрямування.

Таблиця 1

Елементи інноваційного навчання

Технології	Форми співпраці	Методи	Форми контролю
Інформаційно-комунікативна	Монологічні – лекція інформаційна, проблемна; діалогічні – бесіда	Словесні	Усний та письмовий
Особистісно-орієнтована	Проблемне викладання, колективна робота	Наочні	Зустрічний контроль
Критичне мислення	Індивідуальна робота	Логічні	Перевірка презентацій
Проблемне навчання	Проблемне викладання, від знання до проблеми, від проблеми до знання, самостійна робота, узагальнення, розв'язання проблемних завдань, аргументування рішень, взаємоопитування	Практичні	Тестування
Блочно-модульне навчання	Створення презентацій	Науково-дослідні	Проведення самостійних робіт
Технологія проєктів	Кластери	Стимулювання і мотивації	Створення портфоліо (рейтинг)
Інші	Моніторинг	Саморозвиток	Іспит (залік)

Програма дисципліни «Бухгалтерський облік» повинна визначати поступальний розвиток і систематичність навчального матеріалу. Зміст кожної наступної теми має базуватися на попередніх (за принципом наступності та перспективності). Навчальний матеріал повинен бути доступним і водночас повинен активізувати пізнавальний інтерес, ознайомлювати з практичними прийомами в досліджуваному напрямі. Загальновідомо, що навчання є двостороннім процесом. Основними етапами (комплексними завданнями) на шляху засвоєння знань є ознайомлення (сприйняття), розуміння, застосування.

На практичних заняттях здобувачі ознайомлюються з:

- оформленням і перевіркою (зустрічний контроль) первинних облікових документів;
- рішенням ситуаційних завдань;
- виконанням індивідуальних і групових завдань;
- аналізом вимог облікових стандартів;
- складанням облікових регістрів;
- заповненням звітних форм тощо.

Для роботи в групі, наприклад, пропонуються такі теми для обговорення: «Роль і значення бухгалтерського обліку для управління організацією», «Користувачі бухгалтерської фінансової звітності та сфера їх інтересів» та ін.

Це сприяє засвоєнню основних понять і завдань бухгалтерського обліку, аргументованому поясненню своєї точки зору із запропонованої теми, вмінню висувати необхідні питання доповідачеві і відповідати на поставлені питання, об'єктивно оцінювати свої результати. Формування навичок науково-дослідницької роботи відбувається у процесі виконання індивідуальних і групових самостійних завдань, що передбачає:

- роботу з електронними інформаційними ресурсами;
- аналіз першоджерел (законодавчих актів, нормативних документів, наукових та інформаційних статей і т. п.) за запропонованою темою;
- підготовку презентацій по конкретних темах або питаннях;
- складання тез (доповідей) і підготовку до виступу;
- розроблення тестів і завдань за темами та ін.

І, нарешті, до критеріїв оцінки результатів навчальної роботи студентів відносяться:

- 1) відвідування лекційних і практичних занять;
- 2) регулярне виконання домашніх завдань;
- 3) активна робота на семінарах, присутність на лекційних заняттях;
- 4) виконання індивідуальних самостійних завдань;
- 5) участь у дискусіях тощо.

Відповідно до результатів навчальної роботи використовується диференційований підхід під час складання заліку або іспиту (тести, усні або письмові запитання, рішення задач, проведення презентацій).

Сучасна орієнтація освіти на формування компетенцій передбачає створення дидактичних і психологічних умов, в яких здобувач може виявити не тільки інтелектуальну і пізнавальну активність, а й особистісну соціальну позицію, свою індивідуальність [2]. Розумне поєднання традиційних та інтерактивних методів, особистісний підхід і мотивація навчання, практична спрямованість (взаємозв'язок науки і бізнесу) – так можна визначити основні напрями розвитку освітнього процесу. Підготовка фахівців, затребуваних на ринку праці – ймовірно, найважливіше завдання професійної освіти на сучасному етапі української економіки.

Висновки. Отже, одним із напрямів реформи української освіти є компетентнісний підхід, за якого важливо підготувати грамотного і затребуваного фахівця, здатного діяти в конкретних ситуаціях і нести відповідальність за результати своєї праці. Скоорочення обсягу аудиторних занять, зокрема лекцій, не завжди виправдано, оскільки для успішного вирішення практичних завдань із бухгалтерського обліку важливе не тільки ознайомлення з дисципліною, а й розуміння її змісту, предмета, методу, принципів і методики, що дасть змогу застосовувати отримані знання на практиці. Поєднання інноваційних і традиційних методів в освітньому процесі дає змогу викладачеві вибирати оптимальну стратегію процесу навчання, використовувати сучасні освітні технології з метою мотивації та творчого розвитку здобувачів, їх підготовки до практичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе : учебное пособие / сост. Т.Г. Мухина. Нижний Новгород : ННГАСУ, 2013. 97 с.

2. Варзацька Л.О., Кратосюк Л.М. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти. *Бібліотека «Дивослова»*. 2006. № 4. 125 с.
3. Варнавська І.В. Морально-психологічна готовність фахівців з обліку й оподаткування до професійної діяльності. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. № 33. Р. 71–73.
4. Гузєєв В.В. Эффективные образовательные технологии: Интегральная и ТОГИС. Москва : НИИ школьных технологий, 2006. 208 с.
5. Коржув А.В., Попков В.А., Рязанова Е.Л. Рефлексія і критичне мислення в контексті завдань вищої освіти. *Педагогіка*. 2002. № 1. С. 18–22.
6. Краснов С.И., Каменский Р.Г. Гуманитарная экспертиза инновационной деятельности образовательных учреждений. *Педагогіка*. 2011. № 1. С. 48–56.
7. Мендель Б.Р. Инновационные технологии педагогической деятельности : учебное пособие. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2019. 260 с.
8. Черемісін О.В. Роль самоврядування в розвитку освіти в містах Півдня України кінця XVIII – початку XX ст. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 3(6). С. 55–75.

References:

1. Muhina T.G. (ed.) (2013) Aktivnye i interaktivnye obrazovatelnye tekhnologii (formy provedeniya zanyatiy) v vysshej shkole [Active and interactive educational technologies (forms of conducting classes) in higher education]. Nizhny Novgorod: NNGASU. (in Russian)
2. Varzatska L.O., Kratosiuk L.M. (2006) Interaktyvni tekhnolohii v systemi osobystisno-zoriietovanoi osvity [Interactive technologies in the system of personality-oriented education]. *Bibliotekha «Dyvoslova»*, no. 4.
3. Varnavska I.V. (2019) Moralno-psykholohichna hotovnist fakhivtsiv z obliku y opodatkuvannya do profesiinoy diialnosti [Moral and psychological readiness of accounting and taxation specialists for professional activity]. *Virtus: Scientific Journal*, no. 33, pp. 71–73.
4. Guzeev V. Effective educational technologies: Integral and TOGIS V. (2006) Effektivnye obrazovatelnye tekhnologii: Integralnaya i TOGIS. Moscow: NII shkolnyh tekhnologij. (in Russian)
5. Korzhuiev A.V., Popkov V.A., Riazanova E.L. (2002) Refleksii i krytychne myslennia v konteksti zavdan vyshchoi osvity [Reflection and critical thinking in the context of higher education tasks]. *Pedahohika*, no. 1, pp. 18–22.
6. Krasnov S.I., Kamenskij R.G. (2011) Gumanitarnaya ekspertiza innovacionnoj deyatel'nosti obrazovatelnyh uchrezhdenij [Humanitarian expertise of innovative activities of educational institutions]. *Pedagogika*, no. 1, pp. 48–56.
7. Mendel' B.R. (2019) Innovacionnye tekhnologii pedagogicheskoy deyatel'nosti: uchebnoe posobie dlya magistrantov [Innovative technologies of pedagogical activity]. Moscow; Berlin: Direkt-Media. (in Russian)
8. Cheremisin O.V. (2016) Rol samovriadiuvannya v rozvytku osvity v mistakh Pivdnia Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st. [The role of self-government in the development of education in the cities of southern Ukraine in the late XVIII – early XX centuries]. *Scriptorium nostrum*, no. 3 (6), pp. 55–75.